

Zaključujući monografiju, autorka je ocijenila da su rusku diplomatiju na Balkanu tokom svih godina krize odlikovali „nedosljednost, nepoštenje, nemar, koji su se graničili sa zločinom“. Ipak, ističe da je prva polovina devedesetih pokazala da u narodu postoji istorijsko sjećanje koje je našlo izraz u dobrovoljačkom pokretu, vraćanju idejama slovenstva i duhovne bliskosti sa Srbima. Iznosi se ocjena da je Rusija trebalo da proglasi Balkan zonom svojih nacionalnih interesa, čime bi se otклонili negativni rezultati djelatnosti međunarodnih organizacija i pojedinih zemalja na tom prostoru. Smatramo da ova naučna monografija Jelene J. Guskove treba da bude putokaz srpskoj naučnoj javnosti ali i onima koji promišljaju spoljnu politiku u vremenu globalnih promjena, u kojima Ruska Federacija igra ključnu ulogu. „Jugoslavenska kriza“ je bilo vrijeme kada se srpski narod borio bez podrške svog jedinog istorijskog saveznika među velikim silama. To je bio osnovni uzrok nepravednog ishoda te krize po srpski narod.

Nikola Ožegović

Ivana Dobrivojević Tomić, *IZMEĐU NEBRIGE I NEZNANJA. ŽENE, SEKSUALNOST I PLANIRANJE PORODICE U JUGOSLAVIJI (1918–1991)*, Beograd, Arhipelag, Institut za savremenu istoriju, 2022, 275.

„Ženskih tema“ u našoj historiografiji ima već duže vreme, ali u njihovim obradama nije bilo mnogo bavljenja drugim dvoma elementima iz podnaslova knjige Ivane Dobrivojević Tomić. Njima su se uglavnom bavili lekari i sociolozi, stvorivši na taj način autorki dosta obilnu izvornu građu koju istoričari do sada nisu mnogo vrednovali. Autorka, koja se pre svega profilisala kao istoričarka društva, temama ove knjige bavi se već nekoliko godina, što je rezultiralo nekolicinom članaka. Sada je plodove svojih istraživanja zaokružila u dobro strukturiranoj monografiji. U okviru nje, podela materijala je hronološko-tematska, a razdoblje Kraljevine Jugoslavije i doba socijalizma predstavljaju dve nejednake hronološke celine. Neujednačenost je uslovljena ne samo različitim dužinom ta dva perioda, nego još više različitim količinom dostupnih izvora. Na ova pitanja, kao i na korišćenu literaturu, autorka se osvrće u Predgovoru (7–14).

Prvo poglavlje (15–68) nosi naslov „Nasleđe Kraljevine Jugoslavije“, i kao i druga, pode-

ljeno je na više tematskih potpoglavlja. U prvom delu se govori o rađanjima i umiranjima, njihovom broju i uslovima pod kojima su se dešavala (broj lekara, zdravstvenih ustanova, (ne)higijena itd.) kao i o položaju žene u celini koji je određivao i način rađanja. Ukazano je na razlike između pojedinih oblasti i krajeva, koje će u ovom ili onom vidu biti primetne do raspada države. U nastavku poglavlja se govori o seksualnosti koja je više-manje bila tabu tema, a gotovo svaka diskusija o tom pitanju je viđena maltene kao pornografija. Uprkos tome, seksualni život se sve više oslobađao nekadašnjih stega, a posledica su bile i sve mnogobrojnije neželjene trudnoće. Time autorka dolazi do verovatno glavne teme svoje knjige, a to je ograničavanje rađanja. Iako je njoj posvećeno puno prostora, već u periodu između dva svet-ska rata pokazalo se da je abortus bio (tačnije: ostao) glavni način prekidanja neželjene trudnoće, a time i planiranja porodice. Analizirani su društveni i ekonomski pritisci koji su podsticali žene na pobačaje i načini kako su oni obavljani – najčešće u domaćoj radinosti. Kao i više decenija kasnije, neprosvećenost i nedostupnost zdravstvenih ustanova i lekara su, zajedno sa nedostatkom novca, bili glavni razlozi takvih pobačaja koji su se često tragično završavali uprkos viševekovnom „iskustvu“ ili baš zbog njega. Vrlo restriktivna zakonska regulativa i kaznena politika tome nisu mogli stati na put, a i konzervativizam velikog dela lekara onemogućavao je da se smanji broj ilegalnih abortusa. Oni trezveniji su ukazivali da država više štiti nerođenu decu nego rođenu, od koje diže ruke prepuštajući ih siromaštvu. Olakšavajuća okolnost za počiniocce pobačaja je bila činjenica što su vlasti taj prestup u praksi slabo gonile. Autorka zaključuje da je abortus tako služio kao ventil za siromašne slojeve društva. Velika smrtnost pri ilegalnim pobačajima je podstakla deo lekara da se založe za njegovu legalizaciju, a Dobrivojević Tomić je dosta detaljno prikazala rasprave o tome u stručnim krugovima.

Drugo poglavlje je naslovljeno „Osvajanje slobode ili život u novim okvirima“ (69–108), i okreće se socijalističkom razdoblju. Ukratko su prikazani potezi komunističkih vlasti koji su bili usmereni na izjednačavanje žena u pravima sa muškarcima, ali je odmah ukazano i na ogroman jaz između proklamovanog i zakonskog s jedne i stvarnog s druge strane. Uprkos proklamovanom, žene su teže dolazile do posla, a i tada obično do slabije plaćenog (zbog obič-

no nižih kvalifikacija i rada u slabije plaćenim privrednim granama), dok su istovremeno kućni poslovi i briga o deci uglavnom ostajali njihova „povlastica“, obično u braku sa muškarcem tradicionalnih, konzervativnih shvatanja, ako ne i pijancem i/ili nasilnikom. Autorka zaključuje (a svoj zaključak obilato dokumentuje) da je uprkos ogromnoj promeni položaja žena u doba socijalizma, njihov položaj u celini ostao lošiji od položaja muškaraca.

U nastavku poglavlja su prikazane promene u odnosima među polovima izazvane urbanizacijom, industrijalizacijom i migracijama. Jedna od sada uglavnom zanemarenih posledica tih procesa bilo je i oslobađanje seksualnosti, koje nije bilo samo jugoslovenski fenomen, iako je on u postojbini samoupravnog socijalizma imao svoje posebnosti. Mladi su sve ranije stupali u polne odnose, ali su istraživanja o tome bila retka, a rasprave u javnosti su izostajale. Seksualnost je prepuštena žutoj štampi koja nije obraćala pažnju na obrazovne aspekte informisanja. Ovo je imalo za posledicu vrlo slabu rasprostranjenost kontracepcije i mnoštvo abortusa. Autorka konstatuje da je do raspada države postojao paralelizam starog i novog seksualnog morala, zavisno od obrazovanja, društvenog sloja, dela zemlje ili veličine grada. U skladu s tim, rađalo se dosta vanbračne dece (često začete u sumornim radničkim barakama). Druga posledica su bili brojni pobačaji koje statistika nikad nije uspevala da u potpunosti obuhvati. Bilo je malo razumevanja, a još manje pomoći za samohrane majke, bar do sedamdesetih godina. I tu su ulogu igrale i regionalne i kulturološke razlike o kojima autorka uvek vodi računa.

Treće poglavlje, „Država i ograničavanje rađanja“ (109–214), vrlo detaljno se bavi pravnim i stvarnim mestom pobačaja u socijalističkoj Jugoslaviji. Detaljno je prikazano postepeno ukidanje restrikcija koje su na početku diktirala starinska shvatanja, verske predrasude (koje često nisu javno iznošene), pronatalistički i vojno-ekonomski razlozi (koji su se takođe najčešće mogli iščitati uglavnom između redova). Međutim, opšta tendencija je ipak išla ka sve većoj liberalizaciji, koja je 1974. abortus praktično učinila ustavnim pravom. Od uzimanja u obzir samo medicinskih razloga za odobravanje pobačaja prešlo se na uvažavanje zdravstvenih i socijalnih momenata, da bi u kasnijem razdoblju društveno-ekonomski razlozi za legalan pobačaj postali preovlađujući.

Proces ukidanja ilegalnih abortusa je bio vrlo postepen, pre svega zbog spore promene regulative, različitog postupanja komisija koje su pobačaje odobravale, udaljenosti zdravstvenih ustanova, njihovih kapaciteta, cene, neupućenosti, grubosti medicinskog osoblja, stida i drugih ličnih razloga itd. Pitanje legalnosti i dostupnosti pobačaja bilo je utoliko važnije što je obaveštenost o kontraceptivnim sredstvima bila mala, kao i njihova dostupnost. S druge strane, nedostajalo je jaslica i vrtića, stambenog prostora, kao i razumevanja za trudnice i majke. Iako su se protivnici abortusa često pozivali na ekonomske štete od pobačaja (cena postupka, bolovanja u slučajevima koji su se iskomplikovali), porodični i društveni troškovi odgajanja dece su svakako bili neuporedivo veći (što se nije spominjalo), iako je baš u njihovoj nedostižnosti ležao jedan od glavnih razloga pobačaja. I dok je do 1991. najveći deo abortusa preveden u legalne tokove, propaganda i primena kontraceptivnih sredstava do kraja postojanja Jugoslavije nisu zaživeli kao masovnije sredstvo ograničavanja rađanja i planiranja porodice. Ograničavanje rađanja je tako nastavljeno tradicionalnim metodama (najčešće coitus interruptus) i pobačajima uz sličan geografski raspored demografskih kretanja kao 1918, pri čemu se više dece rađalo u ekonomski i kulturno nerazvijenijim krajevima. Pokušaji usmeravanja demografskih kretanja su došli relativno kasno i nikad nisu bili visoko na listi prioriteta. Tek je pred kraj postojanja države porasla svest o značaju demografskih kretanja (delimično i zbog kosovskog problema), ali više nije bilo vremena ni sredstava da se nešto uradi.

Četvrta glava pod naslovom „Između proklamovanog i stvarnog. (Ne)uspeh edukacije stanovništva“ (215–256), govori detaljnije o onome što je već spominjano u knjizi i ovom prikazu – kontracepciji i seksualnom prosvetivanju. Prikazana je promena stručnog stava prema kontracepciji koja, međutim, nije bila ni opšta ni brza, odnosno i više decenija posle Drugog svetskog rata mnogi lekari su o njoj imali mala ili nikakva znanja, a često nisu imali ni volju da se o tome obaveste i znanja prenesu svojim pacijentima. Prikazani su i poluuspešni pokušaji da se u zemlji proizvede kontraceptivna sredstva. Ti pokušaji su bili praćeni tradicionalnim slabostima socijalističke privrede: kampanjstvom, lošim kvalitetom, nedostatkom sirovina, neravnomernom distribucijom, izvozom najboljih proizvoda itd. Nedostatak tržišta

usled neobaveštenosti, konzervativizma i „omiljenosti“ sve dostupnijeg pobačaja, takođe je uticao na slabu proizvodnju kontraceptivnih sredstava. Poslednji deo ovog poglavlja se bavi seksualnim vaspitanjem, to jest slabim, polovičnim i sporadičnim pokušajima da se građanima, a posebno deci i omladini, objasne problemi seksualnosti, začeća, rađanja i kontracepcije. Jasno je vidljivo da su snažni ostaci tradicionalnog morala kako kod lekara i političara, tako i kod nastavnika, kočili takve pokušaje, koji su ionako bili malobrojni. Ovo poglavlje, kao i cela knjiga se završava kratkim zaključkom koji je mogao biti i nešto duži i izdvojen. Slede popis izvora i literature (257–270) i indeks ličnih imena (271–272).

Knjiga Ivane Dobrivojević Tomić je sjajno štivo, koje se može čitati u više ravni. Pored priče o položaju žene, seksualnosti, rađanju, prevenciji rađanja i planiranju porodice, ovo je i knjiga o nepotpunoj modernizaciji. Autorka je uverljivo pokazala kako ni režim koji se u literaturi često označava kao totalitaran, nije bio u stanju da promeni duboko uvrežena shvatanja i obrasce ponašanja. Žene su proglašene za ravnopravne, ali se to nije odrazilo na stvaran položaj dobrog dela njih – čak ni kao dela radne snage. Lekari su se velikim delom pokazali ne kao nosioci napretka, nego kao njegovi kočničari – iz neznanja, lenjosti ili ideoloških predrasuda. Poluorijentalni fatalizam je žene upućivao da spas od neželjene trudnoće traže u najprimitivnijem i najnezdravijem rešenju, pobačaju, dok su muškarci i dalje pitanje trudnoće posmatrali kao čisto ženski problem. Društvo koje su vodili poluobrazovani nije uspevalo da u narodu raširi pravu vrstu obrazovanja u skladu sa životnim potrebama. Zbog toga su rezultati bili polovični i neiznenađujući. Autorka je, navodeći mnoštvo konkretnih primera, sve spomenute pojave i procese uspeła da dobro uhvati, a da pri tom „drveće nije zaklonilo šumu“. Pitanje kontrole rađanja je neraskidivo vezano za celokupan ekonomski i društveni napredak: baš kao što progres utiče na reproduktivno ponašanje stanovništva, i njegovo reproduktivno ponašanje postavlja granice ekonomskom i društvenom napretku. To se videlo na primeru Jugoslavije i njenih delova, kao što se i danas vidi na primeru mnogih zemalja Trećeg sveta. Autorka uvek ima pred očima taj širi, međunarodni kontekst, što njenim razmatranjima i zaključcima daje dodatnu težinu. Zbog svega ovoga, ovo je knjiga vredna čitanja i dubokog

promišljanja, ne samo na ovim prostorima. Ona ozbiljno otvara ozbiljna pitanja, čija šira društvena važnost se predugo previdala.

Zoran Janjetović

Марко Б. Милетић, ПОЛИТИКА ОДБРАНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1945–1959, Институт за савремену историју, Медија центар Одбрана, Београд 2022, 696.

Naš mladi kolega dr Marko Miletić se u proteklim godinama afirmisao kao predan i pouzdan istraživač vojne istorije srpskog i jugoslovenskog prostora u epohi Drugog svetskog rata. Njegove studije i monografija o ratnim događajima iz Aprilskog rata su vredan doprinos saznavanju mnogih novih istorijskih činjenica, baziranih na autorovom istraživanju u ovdašnjim arhivima. Ovde posebno ističemo da je Miletić i pored notorne zatvorenosti i ograničavanja istraživanja u Vojnom arhivu u Beogradu, uspeo da svoje monografije i naučne radove zasvodi i potkrepi dovoljnom količinom arhivskih materijala i tako ih, i pored teškoća u istraživanju, učini naučno relevantnim i novim.

Pred nama je novo Miletićevo delo, pod nazivom *Politika odbrane Jugoslavije 1945–1959*. U pitanju je autorova doktorska teza odbranjena krajem oktobra 2021. na katedri za istoriju Jugoslavije Filozofskog fakulteta u Beogradu. U ovom slučaju, reč je o dopunjenoj doktorskoj tezi, proširenoj doktrinarnim i organizacionim događajima koji sežu u 1959. godinu.

Period koji obuhvata monografija je verovatno najintenzivniji period u domenu vojne istorije i poslova odbrane u istoriji socijalističke Jugoslavije. Česta bezbednosna iznenađenja smenjivala su se skoro iz godine u godinu, a sa njima i postupci jugoslovenskog i političkog vojnog vrha sa namerom da kroz različite aktivnosti sačuvaju nezavisnost svoje države. Tršćanske krize 1946. i 1953. godine, sukob sa zemljama tzv. narodne demokratije na čelu sa Sovjetskim Savezom 1948–1954, mađarski „događaji“ i Suecka kriza 1956, borba sa raznim unutrašnjim neprijateljima itd. – sve je to činilo da se u ovoj nedugoj epohi konstituiše i menja specifična politika odbrane Titove Jugoslavije. Za neupućenog ili previše upućenog čitaoca, termin „politika odbrane“ može da bude predmet dileme. Čitajući rad, međutim, čitalac ubrzo stiže osnove i obrise odbrambene politike Jugoslavije u ovom periodu, koju čine